

VIRGINIJA OSTAŠENKOVIENĖ

Archeologas Julius Naudužas

Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologinis rinkinys pradėtas kaupti dar tarpukariu. Tuo laikotarpiu surengtos ir pirmosios muziejaus archeologinės ekspedicijos, vadovaujamos Balio Tarvydo. Karo ir pokario metais muziejaus archeologiniai tyrinėjimai ilgam buvo nutrūkę. Ir tik 1954 m. į Šiaulių „Aušros“ muziejų atvykus dirbti jaunam archeologui Julijui Naudužui, kasinėjimai vėl buvo atnaujinti, toliau imtasi gausinti archeologinį rinkinį. Nors J. Naudužas muziejuje dirbo 17 metų, apie jo tyrinėjimus bei archeologinę veiklą rašyta išties mažai – paskelbta tik keletas proginių straipsnių Šiaulių miesto spaudoje¹. Todėl šiame rašinyje norėtusi apžvelgti Juliaus Naudužo darbus archeologijos srityje – kasinėjimus ir kitą archeologinę veiklą muziejuje bei publikacijas archeologine tematika.

BIOGRAFIJOS APŽVALGA

Julius Naudužas gimė 1929 m. vasario 16 d. Minčaičių kaime, Žagarės valsčiuje. Mokėsi Žagarės vidurinėje mokykloje, kurią baigęs, įstojo į Vilniaus universiteto Istorijos fakultetą. Dar studijuodamas universitete J. Naudužas dirbo A. Puškino muziejuje Markučiuose ir Lietuvos istorijos institute. Mokėjo anglų, prancūzų, lenkų ir latvių kalbas. 1954 m. baigė universitetą ir įgijo archeologo specialybę. Dar tais pačiais metais pradėjo dirbti Šiaulių „Aušros“ muziejaus direktoriumi. Čia dirbdamas J. Naudužas atnaujino dar prieškarį nutrūkusius muziejaus archeologinius tyrinėjimus, rūpinosi archeologijos paminklų apsauga, gausino muziejaus archeologinį rinkinį, skelbė mokslo populiarinimo straipsnius periodinėje spaudoje. Muziejuje jis dirbo iki 1971 m. Išėjęs iš muziejaus, dirbo Televizorių gamykloje ir kitose Šiaulių miesto įmonėse. Mirė 1989 m. lapkričio 17 d. Šiauliuose.

Archeologiniai tyrinėjimai Velžių piliakalnyje (Radviliškio r.).

Centre – archeologas J. Naudužas. 1969. Nuotrauka iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus fondų

ARCHEOLOGINIAI KASINĖJIMAI

J. Naudužas dar studijuodamas Vilniaus universitete dalyvavo Nemenčinės piliakalnio Vilniaus r. kasinėjimuose (1952 m.), kartu su Vilniaus universiteto ir Istorijos instituto ekspedicija kasinėjo Počkaluvkos pilkapyną Vilniaus r., kur buvo ištirtas vienas pilkapis su dviem degintiniais kapais. 1952 m. gruodžio 20 d. ataskaitiniame archeologų susirinkime J. Naudužas perskaitė pranešimą apie šio pilkapio tyrinėjimus bei čia surinktą archeologinę medžiagą².

Pirmuosius savarankiškus archeologinius tyrimus J. Naudužas atliko 1954 m. Trakų pilies bokšte. Tačiau

archeologijos srityje jis daugiausiai nuveikė dirbdamas Šiaulių „Aušros“ muziejuje. Per 15 metų, nuo 1954 iki 1969 m., J. Naudužas kasinėjo 11 archeologijos paminklų: vieną piliavietę, 2 piliakalnius ir 8 kapinynus. Dauguma jų yra Šiaurės Vidurio Lietuvoje – Joniškio, Akmenės ir Šiaulių rajonuose, tik du – Žemaitijoje.

Tik atvykęs į Šiaulius, J. Naudužas 1954 m. rudenį kasinėjo Varpo ir Gluosnių g. kapinyną Šiauliuose ir atnaujino dar prieškarį nutrūkusius muziejaus archeologinius tyrinėjimus. Dažniausiai kasinėjimai buvo vykdomi tose vietose, kuriose, muziejaus darbuotojų žiniomis, buvo aptinkama archeologinių radinių arba tiesiog gyventojai pranešdavo apie ardomus senkapius (Vaisių g. ir Varpo bei Gluosnių g. kapinynai Šiauliuose, Valdomų, Gibaičių, Šiaulių r., Kensų, Telšių r. kapinynai). Kai kuriuos paminklus muziejui savo jėgomis tyrinėti pasiūlydavo Istorijos institutas (Laivių, Kretingos r., Papilės, Akmenės r. kapinynai, Velžių piliakalnis, Radviliškio r.). Beveik kiekvienais metais Istorijos institutas J. Naudužui išduodavo leidimą kasinėti po vieną ar kelis archeologijos paminklus. Tačiau ne visais leidimais jis pasinaudodavo. 1956 m. J. Naudužas buvo gavęs Atvirą lapą (t. y. archeologijos tyrinėjimų leidimą) vykdyti archeologinius kasinėjimus Laiviuose, Kretingos r., Rukuižiuose, Linksmėnuose–Kurmaičiuose ir Rudiškiuose, Joniškio r. Bet kasinėjo tik Rukuižių ir Laivių kapinynus. 1971 m. J. Naudužui vėl buvo išduotas Atviras lapas tyrinėti tuos pačius Linksmėnų–Kurmaičių ir Rudiškių kapinynus, Joniškio r. bei Gegėdžių ir Dausiškių kapinynus, Pakruojo r., tačiau nė vienas iš šių paminklų nebuvo kasinėtas ir Atviras lapas gražintas.

Beveik visi J. Naudužo archeologiniai tyrinėjimai buvo žvalgomojo pobūdžio, kai atidengiamos nedidelės perkastos, tyrinėjama po keletą ar keliolika kapų. Didžiausias plotas ištirtas Velžių piliakalnyje, Radviliškio r. (1179 m²), kiek mažesni kasinėjimai vykdyti Laiviuose, Kretingos r. (170 m²), ir Papilėje, Akmenės r. (120 m²).

Medžiagos apie J. Naudužo kasinėjimus nėra daug – tik archeologinių tyrimų dienoraščiai bei ataskaitos, kurios, deja, ne visada pakankamai išsamios ir informatyvios. Pirmųjų jo kasinėjimų dienoraščiai gana išsamūs – kruopščiai užrašytos surinktos legendos apie paminklą, žmonių pasakojimai, aprašyta vietovė, kiekvienas atidengtas kapas, pateiktos nuotraukos bei radinių sąrašai (Papilė, Akmenės r., Valdomai, Šiaulių r. ir kt.). Vėlesnių tyrinėjimų ataskaitos ne tokios išsamios, jose trūksta elementariausių duomenų, o 1956 m. Rukuižių senkapio ir Žvelgaičio piliakalnio, Joniškio r. kasinėjimų aprašymų iš viso nėra, likę tik radinių sąrašai. Reikia manyti, jog vadovavimas muziejui, ypač ūkiniai jo reikalai, trukdė J. Naudužui kruopščiai atlikti archeologinius darbus.

Papildomos informacijos apie J. Naudužo archeologinius tyrinėjimus suteikia ir trumpos publikacijos apie kasinėjimus Šiaulių miesto bei aplinkinių rajonų periodinėje spaudoje.

Trakų salos pilis

1954 m. Lietuvos istorijos institutas pradėjo tyrinėti Trakų salos pilį. Buvo kasinėjamas priešpilio šiaurės vakarinis bokštas. Nuo 1954 m. balandžio mėn. bokšto tyrimams vadovavo A. Tautavičius, kuris birželio 3 d. tolesnį salos priešpilio šiaurės vakarinio bokšto atkasimą pavedė J. Naudužui, tuo metu dirbusiam Istorinio-etnografinio muziejaus konservatoriumi. J. Naudužas toliau tęsė A. Tautavičiaus pradėtą šiaurės vakarinio bokšto atkasimą, taip pat atliko tyrimus rūmų kieme.

Trakų salos pilies tyrinėjimų duomenys užfiksuoti J. Naudužo archeologinių stebėjimų dienoraštyje³.

Šiaulių miesto Varpo ir Gluosnių g. kapinynas

Atvykęs dirbti į Šiaulių „Aušros“ muziejų, J. Naudužas vadovavo Varpo (tuo metu – Komunarų) ir Gluosnių g. kapinyno kasinėjimams. Apie šioje vietoje aptinkamus žalvarinius ir geležinius dirbinius bei žmonių kaulus muziejui buvo pranešta 1954 m. pavasarį. Tų pačių metų spalio mėnesį Varpo g. 89-ojo namo kieme buvo iškasta nedidelė 24 m² perkasa. Čia aptikti 8 kapai, kurie buvo išsamiai aprašyti, nufotografuoti, nubraižyti jų planai⁴. Visuose kapuose rasta įkapių – geležinių peilių, ietigalių, skiltuvų, žalvarinių segių, žiedų bei monetų. Įkapių gausa išsiskyrė kapas Nr. 8, kuriame buvo palaidota moteris, papuošta iš sraigių kiautelių bei sidabrinų monetų suvertu vėriniumi, dviem pasaginėmis ir viena plokšteline sege, žalvariniu žiedu, greta įdėta adata ir verpstukas. J. Naudužas, remdamasis aptiktais radiniais bei Vytauto laikų monetomis, Varpo ir Gluosnių g. kapinyną datavo XIV a. pabaiga – XV a. pradžia⁵. Tyrimų metu surinkta archeologinė medžiaga buvo paskelbta leidinyje „Iš lietuvių kultūros istorijos“⁶.

Valdomų kapinynas (Šiaulių r.)

Valdomų kapinynas buvo įrengtas smėlio kalvelėje dešiniajame Vilkvedžio krante, netoli Valdomų dvarvietės. Nuo XX a. pradžios čia, dirbant įvairius ūkinius darbus, buvo aptinkama žmonių kaulų ir archeologinių radinių. Senkapį kelis kartus bandė kasinėti vietos mokytojai ir senienu mėgėjai, jų aptikti radiniai neišliko⁷.

Pirmieji archeologiniai radiniai iš Valdomų senkapio į Šiaulių „Aušros“ muziejų pateko tik 1955 m. pavasarį. Tų pačių metų birželio mėnesį J. Naudužas nuvyko į Valdomus, kur iškastoje žvyruobėje aptiko žmonių kaulų. Ištyrinėjęs 8 m² plotą jis aptiko 2 suardytas kapavietes ir vieną sveiką vyro kapą,

kuriame mirusysis buvo palaidotas su plačiaaašmeniu kalaviju bei 3 įmoviniais ietigaliais, su žalvarine lankine aguonine sege ir juostine apyranke. Kapas datuojamas VIII a. Kartu J. Naudužas į muziejų parvežė ir vietos gyventojų senkapio teritorijoje surinktus atsitiktinius radinius: 3 įmovinius ir 2 įtviriamuosius ietigalius, pjautuvą, 2 žalvarinius žiedus, vieną kryžinį ir 3 žiedinius smeigtukus, 2 antkakles, įviją ir monetą⁸. Šių radinių sąrašas su aprašais buvo pridėtas prie nedidelės kasinėjimų ataskaitos.

Deja, po J. Naudužo atliktų tyrinėjimų kapinynas ir toliau buvo naikinamas: kasamas žvyras, statomi ūkiniai pastatai. Apie tai „Aušros“ muziejaus darbuotojai informavo Lietuvos istorijos institutą ir patys apsiėmė surengti archeologinę ekspediciją Valdomuose. Tačiau dėl įvairių priežasčių ji neįvyko. Tik 1963 m. spalio mėn. Istorijos instituto archeologai, vadovaujami A. Tautavičiaus, Valdomų senkapyje atliko archeologinius kasinėjimus, kurių metu aptiko ir ištyrė 21 kapą, surinko 39 radinius, leidusius senkapį datuoti IX–XII a.⁹ Dar kartą ši vieta buvo tyrinėta 1989 m., kai „Aušros“ muziejaus archeologinė ekspedicija (vad. B. Salatkienė) ištyrė 12 XVI–XVII a. palaidojimų¹⁰.

Šiuo metu Šiaulių „Aušros“ bei Lietuvos nacionaliniame muziejuose saugoma per 70 archeologinių radinių iš Valdomų senkapio.

Papilės kapinynas (Akmenės r.)

Ventos dešiniajame krante, prieš Papilės piliakalnį esančiame dideliame upės slėnyje nuo seno yra kapinynas. Dar XIX a. antroje pusėje jis pradėtas ardyti, nes čia buvo kasamas žvyras, vėliau – ariama ir sėjama¹¹.

1954 m. Lietuvos istorijos institutui buvo pranešta, jog Papilės kapinynas vėl pradėtas ardyti. Institutas pasiūlė Šiaulių „Aušros“ muziejui imtis Papilės archeologijos paminklų tyrinėjimo. 1955 m. birželio–liepos mėnesiais „Aušros“ muziejaus darbuotojai surengė archeologinę ekspediciją, kuriai vadovavo J. Naudužas. Kadangi kapinynas daugelį dešimtmečių buvo naikinamas, archeologai tyrė tik likusią nedidelę dar nesuardytą jo dalį. Tyrinėjimui J. Naudužas pasirinko pačius žvyro karjero pakraščius. Ištyrtas 120 m² dydžio plotas šiaurės rytiniame karjero pakraštyje ir 60 m² dydžio plotas rytiniame jo pakraštyje, surasta 16 kapų bei viena duobė su kaulais iš anksčiau suardytų kapų. Visame tyrinėtame plote buvo randama atsitiktinių radinių¹². Iš viso Papilės kapinyne rasta apie pusantro šimto archeologinių dirbinių, tačiau tik šiek tiek daugiau negu pusė surinkta tyrinėjimų metu, visi kiti – atsitiktiniai. Pats tyrinėtojas kasinėjimų ataskaitoje nesiėmė spręsti apie šio paminklo chronologiją ar etninę priklausomybę. J. Naudužo surinkti radiniai būdingi žiemgaliams ir datuojami VII–XIII a.

Tos pačios ekspedicijos metu J. Naudužas patikrino ir vietos gyventojų legendomis apipintą Jūrakalnio urvą, kuris pasirodė esąs užgriuvusi dar XIX a. rusų geologų iškastos šachtos vieta¹³. Visa kasinėjimų medžiaga užfiksuota dienoraštyje, kuriame J. Naudužas aprašė atidengtus kapus, nubraižė situacijos planus, užrašė padavimus apie paminklus, pridėjo perkasos bei surinktų radinių nuotraukas.

Visi J. Naudužo surinkti radiniai dabar saugomi „Aušros“ muziejuje. Daug atsitiktinių radinių pateko į įvairius muziejus Varšuvoje, Vilniuje, Kaune, Telšiuose, dalis jų yra Papilės mokyklos muziejuje.

Kensų kapinynas (Telšių r.)

Kensų kapinynas įrengtas aukštos smėlėtos kalvos pietvakariniame šlaite, už 7–8 km į rytus nuo Varnių miestelio, kairėje kelio Varniai–Karklėnai pusėje. Dalyje senkapio teritorijos buvo rausiami bulvių rūšiai, kita – nuo seno ariama. Dirbant įvairius ūkio darbus čia buvo aptinkama žmonių kaulų bei geležinių kirvių. 1955 m. Šiaulių „Aušros“ muziejui buvo pasiūlyta aplankyti šį paminklą. Tų pačių metų spalio 15–18 d. J. Naudužas nuvyko į Kensus, apklausė vietos gyventojus ir iškasė nedidelę 9 m² perkasą. Kasinėdamas jis aptiko suardytų kapų pėdsakus, pavienių žmonių kaulų bei duobę su anksčiau iškastais mirusiųjų kaulais, tarp kurių rasti 3 peiliai, skiltuvai, geležinė sagtelė, žalvarinis pakabutis, geležinis apkalėlis, 2 neaiškių geležinių dirbinių fragmentai, 2 žalvarinės skardelės, kaltinė vinis, žalvarinės vytinės antkaklės fragmentas, puodų šukės. Atidengta ir viena nesuardyta moters kapavietė, kurioje aptiktas verpstukas, yla, žalvarinis apkalėlis ir geležinio dirbinio fragmentai¹⁴.

Nors J. Naudužas dar tais pačiais 1955 metais parašė kasinėjimų ataskaitą, Kensų kapinynas bei jo radiniai nepateko į archeologinę literatūrą, paminklas nebuvo įtrauktas ir į Lietuvos archeologijos atlasą. Šiaulių „Aušros“ muziejuje Kensų kapinyno radinių rasti nepavyko, ataskaitoje jie tik išvardyti, išsamiau neaprašyti ir nenupiešti, todėl negalime datuoti nei atkastojo kapo, nei pavienių dirbinių.

1998 m. Kensų kapinynas Kesų kapinyno vardu įtrauktas į Archeologijos paminklų sąrašą (A 1388).

Rukiškių kapinynas (Joniškio r.)

Kairiajame Švėtės upės krante buvęs senkapis, kurio didelė dalis sunaikinta 1935–1937 m. kasant žvyrą. Apie 70 šio senkapio radinių, būdingų VII–XVI a., pateko į Kauno karo muziejų. 1956 m. gavęs leidimą kasinėti Rukiškių senkapį, J. Naudužas tų pačių metų vasarą su Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologine ekspedicija atliko žvalgomuosius archeologinius tyrinėjimus. Kasinėjimų ataskaita, deja,

nebuvo parašyta. Išlikęs tik senkapyje surinktų archeologinių radinių sąrašas¹⁵, iš kurio galima spręsti, jog tyrinėjant kapinyną buvo atidengtas 25 m² plotas. Čia aptikta 13 palaidojimų. Dešimtyje jų rasta įkapių – žalvarinių juostinių ir praplatinta priekine dalimi žiedų, sagtelių, monetų, peilių, galastuvų, žalvarinė adatinė su adata. Radiniai būdingi vėlyviesiems senkapiams.

Laivų kapinynas (Kretingos r.)

Kapinynas yra Bubino upelio dešiniajame krante, netoli santakos su Salantu, šalia senų XVIII–XIX a. kaimo kapinaičių. Ilgą laiką čia buvo kasamas žvyras, todėl dalis kapinyno sunaikinta. Pirmą kartą jis tyrinėtas dar 1940 m., tuomet buvo atidengti 102 palaidojimai. 1948–1951 m. kasinėjimus tęsė Lietuvos istorijos instituto bei Vilniaus universiteto ekspedicijos, kurios ištyrė 143 griautinius ir 103 degintinius kapus¹⁶. Tačiau kapinyno teritorijoje toliau buvo kasamas žvyras, ardomi palaidojimai.

Pirmą kartą Šiaulių „Aušros“ muziejaus darbuotojai Laiviuose lankėsi 1952 m. (vad. M. Černiauskas), ir ištyrė 2 griautinius kapus. 1956 m. Laivių kapinyną vėl buvo pasiūlyta tyrinėti Šiaulių „Aušros“ muziejui. Atviras lapas, leidžiantis vykdyti archeologinius tyrinėjimus Laiviuose, išduotas J. Naudužui. Kapinynas buvo kasinėjamas tų pačių metų rugpjūčio 6–25 d. Tyrinėjimų dienoraštį rašė muziejaus mokslinė bendradarbė L. Nakaitė, perkasų ir kapų planus piešė J. Naudužas. Ekspedicija žvyryno pakraščiuose iškasė 4 perkasas, ištyrė 170 m² plotą, kuriame aptiko 22 kapus¹⁷. Kasinėjimų metu buvo aptikti 56 archeologiniai radiniai, dar 32 dirbiniai buvo rasti atsitiktinai arba gauti iš vietos gyventojų.

Dar vieną kapą Laiviuose 1978 m. ištyrė Lietuvos istorijos instituto žvalgomoji archeologinė ekspedicija (vad. V. Daugudis).

Per daugelį tyrinėjimo metų Laivių kapinyne iš viso ištirti 374 kapai: 268 griautiniai ir 106 degintiniai. Beveik visi jie yra VIII–XIII a., tik keletas juose rastų dirbinių datuoti V–VI a. Kapinynas priskiriamas kuršiams.

Žvelgaičio piliakalnis (Joniškio r.)

Žvelgaičio piliakalnis ir gyvenvietė yra Žagarės miestelio pietvakarinėje dalyje, į vakarus nuo Raktuvės piliakalnio, Švėtės upės kairiajame krante. Jis įrengtas šiaurės rytų kryptimi besidriekiančioje aukštumoje. Piliakalnio viršuje yra netaisyklinga keturkampė aikštelė, kurią 1956 m. rudenį tyrinėjo Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologinė ekspedicija, vadovaujama J. Naudužo. Tyrinėjimams buvo pasirinkta šiaurinė piliakalnio aikštelės dalis. Čia iškasta 50 m² perkasa, kurioje aptikti dviejų laikotarpių kultūriniai sluoksniai. Viršutiniame, datuojamame XVI–XVII a., rasta žiestos keramikos, glazūruotų koklių, molinių pypkių, atidengti pastato pamatai ir degėsių sluoksniai. Apatiniame sluoksnyje aptikta sudegusių pastatų liekanų, geležinių ir žalvarinių dirbinių, lipdytų bei žiestų puodų šukių. J. Naudužas šį kultūrinį sluoksnį datavo XIII a. ir manė, jog čia stovėjo kronikose minima Raktuvės pilis¹⁸. Deja, Žvelgaičio piliakalnio kasinėjimų ataskaita nebuvo parašyta, išlikęs tik čia surinktų archeologinių radinių sąrašas¹⁹. Tyrinėjimų medžiaga trumpai apžvelgta periodinėje spaudoje²⁰.

1968 m. Žvelgaičio piliakalnį lankė Lietuvos istorijos instituto žvalgomoji archeologinė ekspedicija, o 1996 m. piliakalnio aikštelėje buvo padaryti gręžiniai, kuriais nustatytas kultūrinio sluoksnio išplitimas²¹.

Šiaulių miesto Vaisių g. kapinynas

1961 m. rugpjūčio 9 d. Šiaulių „Aušros“ muziejų pasiekė informacija, kad tiesiant vandentiekio trasą Vaisių g. 16-ojo namo kieme atkasta žmonių kaulų ir aptikta archeologinių radinių. J. Naudužas apklausė vietos gyventojus ir išsiaiškino, jog pavienių žmonių kaulų randama ir kituose poriniuose šios gatvės namų kiemuose. Remdamasis šia informacija, tų pačių metų rugpjūčio 11 d. Vaisių g. 16-ojo namo kieme J. Naudužas iškasė 15 m² dydžio perkasą. Tyrinėjimų metu buvo aptikti 2 kapai ir krūvelė išvartytų žmogaus kaulų, prie kurių gulėjo geležinis įmovinis kirvis. Įkapės negausios – žalvarinė juostinė apyrankė ir 2 geležiniai smeigtukai.

Tyrinėjimų ataskaita nebuvo parašyta, likęs tik kasinėjimų dienoraštis, kuriame aprašytas kapas Nr.1, taip pat įsegtas perkasos planas su nupieštais kapais²².

1998 m. Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologai (vad. A. Šapaitė) dar kartą tyrinėjo kapinyną. Jie aptiko 5 kapus ir tik vieną radinį – gintarinį karoliuką. J. Naudužo Vaisių g. radiniai leidžia aptiktus kapus priskirti V–VI a.

Gibaičių kapinynas (Šiaulių r.)

Gibaičių kaimo pietrytiniame pakraštyje, Kulpės upelio krante, nedidelėje kalvelėje buvo kapinynas, nuo seno ardomas arimo ir žvyro karjero²³. Apie 1930 m. keletas archeologinių radinių iš šio senkapio pateko į Šiaulių „Aušros“ muziejų. 1932 m. „Aušros“ muziejaus archeologai, vadovaujami B. Tarvydo, ištyrė dalį senkapio ir aptiko 10 geriau išlikusių ir keliolika apardytų kapų, kuriuose surinko III–VI a. įkapes. Šeši kapai priklausė vėlyvesniems laikams – XVII–XVIII a. Be to, senkapyje rastos 3 ugnivietės.

Tyrimų duomenys buvo paskelbti²⁴. Tačiau kapinynas buvo ir toliau ardomas, čia kasamas žvyras.

1968 m. Gibaičiuose lankėsi Lietuvos istorijos instituto žvalgomoji archeologų ekspedicija, vadovaujama A. Tautavičiaus, kuri nustatė, jog iš kapinyno teritorijos vežamas žvyras, o žvyroduobės pakraščiuose matyti žmonių kaulų. Manyta, kad kapinynas jau visiškai sunaikintas²⁵.

1969 m. pavasarį į „Aušros“ muziejų vėl pateko archeologinių radinių iš Gibaičių. Tų pačių metų gegužės 21–26 d. J. Naudužas surengė archeologinę ekspediciją į Gibaičių senkapį. Tyrimų metu žvyroduobės pakraščiuose buvo iškastos 3 perkastos ir ištirtas 80 m² plotas. Aptikti 3 labai suardyti kapai, daug pavienių žmonių kaulų bei atsitiktinių radinių – 3 kryžiniai smeigtukai, įvijinė apyrankė, 2 įmoniniai ietigaliai, 3 peiliai, žalvarinių grandinėlių ir keramikos fragmentų. Radiniai būdingi III–XI a. Ekspedicija nustatė, kad Gibaičių kapinynas yra sunaikintas, sluoksniai sumaišyti, kapai suardyti. J. Naudužas su vietos valdžia sutarė, kad dar nenukastas nedidelis plotelis prie karjero nebus judinamas be archeologų žinios. J. Naudužas apžiūrėjo į pietus nuo karjero esantį kalnelį, vietos gyventojų vadinamą „Kalneliu“. Čia perkastose vietose buvo aptikta medžio anglių, bei akmenų²⁶.

Kapinyno tyrinėjimų metu surinktus duomenis J. Naudužas labai trumpai aprašė kasinėjimų dienoraštyje. Šiuo metu Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomi 145 archeologiniai radiniai iš jau sunaikinto Gibaičių senkapio.

Velžių piliakalnis (Radviliškio r.)

Velžių piliakalnis yra Arimaičių (Žirnio) ežero pietiniame krante. Iš pietų ir rytų jį juosia pelkės. Rytinėje piliakalnio pašlaitėje, už griovio iškilusioje kalvos dalyje buvęs priešpilis. 1968 m. Velžiuose lankėsi Lietuvos istorijos instituto žvalgomoji ekspedicija, kuri rado piliakalnį labai apardytą ir toliau griauenamą²⁷. Kitais metais paminklą ėmėsi tyrinėti Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologai, vadovaujami J. Naudužo. 1969 m. gegužės mėn. buvo apžiūrėtas ir išmatuotas Velžių piliakalnis, sudarytas jo situacijos planas, aplankytos gretimos apylinkės. Piliakalnį archeologai kasinėjo birželio 9 – liepos 25 d. Buvo tiriama piliakalnio aikštelė, vakarinis jo šlaitas, padarytas pylimo ir gynybinio griovio skerspjuvis, papilyje iškasta bandomoji perkasa. Iš viso ištirtas 1179 m² plotas. Ploname kultūriniame sluoksnyje buvo rasta lipdytos ir ankstyvos žiestos keramikos, sidabrinė pergniaužtinė antkaklė, žalvarinės pasaginės segės, smeigtuko fragmentas. J. Naudužas, remdamasis radiniais, tyrinėjimų dienoraštyje Velžių piliakalnį datavo VII–XI a. ir manė, kad jis naudotas kaip slėptuvė²⁸. Beje, atidengtas Velžių piliakalnio perkastas J. Naudužas fotografavo iš lėktuvo.

PUBLIKACIJOS ARCHEOLOGINE TEMATIKA

Atvykęs dirbti į Šiaulių „Aušros“ muziejų ir pradėjęs tyrinėti archeologijos paminklus, J. Naudužas ėmė skelbti tyrinėjimų medžiagą. Daugiausia tai buvo nedideli mokslo populiarinimo straipsniai Šiaulių miesto ir gretimų rajonų periodinėje spaudoje. Dalį jų J. Naudužas rašė per ekspedicijas arba iškart po kasinėjimų. Straipsniuose gana išsamiai informuojama apie tyrinėjimų eigą ir surinktą archeologinę medžiagą. Tokie straipsniai rašyti apie Žvelgaičio (Joniškio r.)²⁹ ir Velžių (Radviliškio r.)³⁰ piliakalnių, Vaisių³¹ bei Varpo g. kapinynų³² (Šiauliuose) tyrinėjimus. Kitaip nei kasinėjimų ataskaitose, straipsniuose J. Naudužas apibendrina tyrinėjimų rezultatus, juos interpretuoja, datuoja paminklus ar pavienius radinius.

Kituose straipsniuose aprašomi archeologijos paminklai, surasti lobiai ar pavieniai radiniai. Vienas toks straipsnis skirtas Salduvės kalno (Šiaulių m.) ir jo apylinkių istorijai. Apžvelgęs visus turimus duomenis, J. Naudužas padarė išvadą, jog Salduvės kalnas yra buvęs piliakalnis-slėptuvė³³. Kitose trumpose publikacijose aprašomi aptikti lobiai Lukošaičiuose (Šiaulių r.)³⁴ ir Puikiuose (Joniškio r.)³⁵, informuojama apie Linkaičių senkapyje (Joniškio r.) aptiktą audinio fragmentą³⁶.

Kai kurie straipsniai yra švietėjiško pobūdžio. Juose skaitytojai raginami neardyti archeologijos paminklų, atkreipti dėmesį į archeologines senienas, apie jas informuoti muziejų. Vienas toks straipsnis skirtas durpynų radiniams³⁷, kituose pranešama apie ardomus Šelvėnų ir Ringuvėlės senkapius (Šiaulių r.)³⁸, dar kituose informuojama apie naujausią muziejaus ekspoziciją³⁹.

Vienintele mokslinė J. Naudužo publikacija reikėtų laikyti straipsnį „Šiaulių miesto archeologiniai paminklai“, paskelbtą 1959 m. leidinyje „Iš lietuvių kultūros istorijos“⁴⁰. Šiame straipsnyje J. Naudužas, remdamasis atsitiktiniais į Šiaulių „Aušros“ muziejų patekusiais radiniais bei prieškariumi ir jo paties vykdytų archeologinių kasinėjimų metu surinkta medžiaga, apžvelgia Šiaulių miesto archeologinę praeitį. Tyrinėtojas trumpai apibūdina Šiaulių miesto teritorijoje aptiktus VIII–X a. Vilniaus ir Lazdynų g. kapinynus, aprašo Salduvės piliakalnį ir į jį vedusias kūrgrindas. Daugiausia vietos straipsnyje skirta vėlyvųjų senkapių tyrinėjimams ir jų radiniams – dar prieškariumi tirtam Lepšių bei jo paties kasinėtam Varpo g. senkapiui. Gausiai iliustruotas, su išsamiai aprašytais kapais bei jų radiniais, šis straipsnis iki šiol yra viena svarbiausių Šiaulių archeologijos paminklų studijų.

Paskutinis J. Naudužo rašinys paskelbtas jau po jo mirties 1990 m. Tai Šiaulių miesto vietovardžių

ir jų istorijos studija, kurioje apibendrinama per daugelį metų sukaupta informacija.⁴¹

Nors ir nedidelės, J. Naudužo publikacijos suteikia papildomos informacijos apie archeologinius tyrinėjimus, autoriaus samprotavimus apie vieno ar kito paminklo istoriją bei chronologiją.

MUZIEJINĖ VEIKLA

Tik pradėjęs dirbti Šiaulių „Aušros“ muziejuje, J. Naudužas ėmė rūpintis naujomis muziejaus patalpomis bei ekspozicijos įrengimu. 1957 m. po remonto muziejus persikėlė į Venclauskių namą Vytauto g. Čia 1959 m. spalio 31 d. buvo atidaryta pirmoji pokarinė muziejaus ekspozicija, kurią su kitais bendradarbiais rengė ir J. Naudužas. Ekspozicijoje buvo atskiras Archeologijos skyrius, turėjęs atspindėti visą Lietuvos proistorę. Matydamas, jog „Aušros“ muziejaus archeologijos fonduose nėra pakankamai akmens ir žalvario amžiaus radinių, J. Naudužas kreipėsi į Kultūros ministeriją, prašydamas depozito teisėmis iš Kauno M. K. Čiurlionio muziejaus paskolinti to laikotarpio eksponatų – raginį kaplį, kaulinį strėlės antgalį bei kirvij, žalvarinių kirvelių ir antsmilkinių⁴². 1963 m. pertvarkyta ekspozicija atspindėjo Šiaulių krašto ir Lietuvos istoriją nuo seniausiųjų laikų iki 1940 m. Joje, be Etnografijos ir liaudies meno bei Istorijos skyrių, buvo ir nemažas Archeologijos skyrius, kuriame buvo eksponuojami naujausių archeologinių tyrinėjimų radiniai.

Po J. Naudužo vykdytų archeologinių kasinėjimų pagausėjęs muziejaus archeologinis rinkinys susilaukė tyrinėtojų dėmesio. J. Naudužas, pats būdamas archeologas, ne kartą teikė informaciją apie muziejuje saugomus archeologinius radinius tiek Lietuvos, tiek gretimų kraštų mokslininkams. 1955 m. su muziejaus archeologiniu rinkiniu susipažino Estijos mokslų akademijos Materialinės kultūros instituto mokslinis bendradarbis archeologas H. Moora bei Kauno karo istorijos muziejaus bendradarbis archeologė K. Gabriūnaitė⁴³. 1960 m. J. Naudužas susirašinėjo su Latvijos istorijos muziejaus moksliniu bendradarbiu archeologu V. Urtansu, kuris domėjosi pelėdine sege iš Rūdiškių (Joniškio r.) bei žalvarinėmis lazdelėmis iš Mažaičių (Kelmės r.)⁴⁴.

Dirbdamas muziejuje, J. Naudužas rūpinosi ir paminklų apsauga. Gana dažnai muziejų pasiekdavo informacija apie ardomus archeologijos paminklus (dažniausiai senkapius) ar atsitiktinius radinius. Apie tai J. Naudužas pranešdavo Lietuvos istorijos institutui ar paminklo saugos institucijoms. 1956 m. šias įstaigas jis informavo apie žvyryno žalojamus Laivių ir Kulsodžio kapinynus (Kretingos r.)⁴⁵, 1958 m. – Žvelgaičio kalną (Joniškio r.)⁴⁶. Neretai ir pats J. Naudužas aplankydavo ardomus paminklus. 1956 m. jis apžiūrėjo Rudiškių ir Martyniškių kapinynus (Joniškio r.), 1960 m. – Pušinavos kapinyną (Radviliškio r.)⁴⁷. 1957 m. J. Naudužas kartu su kraštotyrininkais žvalgė Salduvės kalno (Šiaulių m.) paviršių ir patikrino čia išraustus apkasus, kuriuose neaptiko piliakalniams būdingų radinių. Lankydamas archeologijos paminklus J. Naudužas rinko tiek paminklo teritorijoje, tiek žmonių surastus archeologinius dirbinius. Deja, ne visi į muziejų parvežti archeologiniai eksponatai buvo išsamiai aprašyti ir inventorizuoti.

IŠVADOS

Archeologas Julius Naudužas 1954 m., baigęs Vilniaus universitetą, buvo paskirtas Šiaulių „Aušros“ muziejaus direktoriumi ir dirbo iki 1971 m. Jam vadovaujant, muziejus gavo naujas patalpas, kuriose 1959 m. ir 1963 m. parengė dvi pirmąsias pokarines ekspozicijas su atskiru Archeologijos skyriumi. Dirbdamas muziejuje, J. Naudužas atnaujino dar prieškarium nutrūkusius muziejaus archeologinius tyrinėjimus, rūpinosi archeologijos paminklų apsauga, gausino muziejaus archeologinį rinkinį, skelbė mokslo populiarinimo straipsnius periodinėje spaudoje.

Daugiausia J. Naudužo nuveikta tyrinėjant archeologijos paminklus. Pirmuosius savarankiškus archeologinius tyrimus J. Naudužas atliko 1954 m. Trakų pilies bokšte. Tačiau daugiausia archeologijos srityje jis nuveikė dirbdamas Šiaulių „Aušros“ muziejuje. Per 15 metų, nuo 1954 iki 1969 m., J. Naudužas kasinėjo 11 archeologijos paminklų: vieną piliavietę, 2 piliakalnius ir 8 kapinynus. Dauguma jų yra Šiaurės vidurio Lietuvoje – Joniškio, Akmenės ir Šiaulių rajonuose, tik du – Žemaitijoje. Beveik visi J. Naudužo vykdyti archeologiniai tyrinėjimai žvalgomojo pobūdžio, kai atidengiamos nedidelės perkastos ir tiriama po keletą ar keliolika kapų.

Atvykęs dirbti į Šiaulių „Aušros“ muziejų ir pradėjęs tyrinėti archeologijos paminklus, J. Naudužas ėmė skelbti savo tyrinėjimų medžiagą. Daugiausia tai buvo nedideli mokslo populiarinimo straipsniai Šiaulių miesto ir gretimų rajonų periodinėje spaudoje. Vienintele mokslinė J. Naudužo publikacija reikėtų laikyti straipsnį „Šiaulių miesto archeologiniai paminklai“, paskelbtą 1959 m. leidinyje „Iš lietuvių kultūros istorijos“.

J. Naudužas pagausino Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologijos rinkinį. Jo tyrinėjimų rezultatais ir dabar naudojasi Lietuvos mokslininkai.

¹ *Sabaliauskas J.* Kiek suspėjai – padarei. – Šiaulių naujienos, 1989 lapkričio 21; *Sabaliauskas J.* Nenorėję pataikauti valdžios galiūnams. – Šiaulių naujienos, 1994 balandžio 19; *Sabaliauskas J.* Per anksti išėjo, per anksti... – Šiaulių naujienos. 1990 lapkričio 20; *Šapaitė A.* Archeologas Julius Naudužas tyrinėjo ne vieną

- piliakalnį ir senkapį. – Šiaulių naujienos, 1999 kovo 2.
- ² *Tautavičius A., Naudužas J., Kulikauskienė R., Gailiušis L.* Pranešimai apie 1952-1953 m. tyrinėjimus. – Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus archyvas (toliau – LII ASA), b. 43.
- ³ *Naudužas J.* Trakų Galvės ežero salos pilies archeologinių stebėjimų dienoraštis. – LII ASA, B. 29.
- ⁴ *Naudužas J.* Šiaulių mieste, Komunarų g-vės Nr.81 esančio kapinyno tyrinėjimų dienoraštis. – LII ASA, b. 31.
- ⁵ *Naudužas J.* Šiaulių miesto archeologiniai paminklai. – Iš lietuvių kultūros istorijos, t. 2, V., 1959, p. 185.
- ⁶ Ten pat, p.177–187.
- ⁷ Lietuvos TSR archeologijos atlasas, V., 1977, t. 3, p. 118.
- ⁸ *Naudužas J.* Šiaulių raj., Gruzdžių apyl. Valdamų km. (kol. „Komunizmo rytas“) aptikto kapinyno aprašymas. – LII ASA, b. 108.
- ⁹ *Tautavičius A.* Valdomų kapinyno, Gruzdžių apyl., Šiaulių raj., 1963 m. spalio 8-17 d., kasinėjimų ataskaita. V., 1964. – LII ASA, b.108.
- ¹⁰ *Salatkienė B.* Valdomų kapinyno (Šiaulių raj.) 1989 m. tyrinėjimai. – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais, V.,1990, p.89–92.
- ¹¹ Lietuvos TSR archeologijos atlasas, V., 1977, t. 3, p. 82–83.
- ¹² *Naudužas J.* Akmenės raj. Papilės apyl. archeologinių paminklų 1955 m. tyrinėjimų dienoraštis. – LII ASA, b. 32.
- ¹³ Ten pat, p. 17.
- ¹⁴ *Naudužas J.* Varnių raj. Gardiškių apyl. Kensų km. esančio plokštinio kapinyno aprašymas, Šiauliai. 1955. – LII ASA, b.1255.
- ¹⁵ Rukuižių senkapio radiniai (1956). – ŠAM ASA, b. 15A.
- ¹⁶ *Gintautaitė-Butėnienė E., Butėnas E.* Laivių kapinynas. – Lietuvos archeologija, t. 22, V., 2002, p.10.
- ¹⁷ *Naudužas J., Nakaitė L.* Laivių kapinyno, Kretingos raj., 1956 m. tyrinėjimų ataskaita, Šiauliai. 1956. – LII ASA, b.759.
- ¹⁸ *Naudužas J.* Žvelgaičio kalnas. – Komunizmo aušra (Žagarė), 1959 gruodžio 10.
- ¹⁹ Žvelgaičių piliakalnio radiniai (1956 m.). – ŠAM ASA, b. 16A.
- ²⁰ *Naudužas J.* Žvelgaičio kalnas. – Komunizmo aušra (Žagarė), 1959 gruodžio 10.
- ²¹ *Jarockis R.* Šiaurės vakarų Lietuvos piliakalnių ir jų papėdžių gyvenviečių žvalgomieji tyrinėjimai 1996 metais. –Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais, V.,1998, p. 66–67.
- ²² *Naudužas J.* Senkapio, esančio Vaisių g. (Šiauliai) 1961 m. tyrinėjimai. – LII ASA, b. 2265, p. 6.
- ²³ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. – V.,1977, t. 3, p. 39–40.
- ²⁴ *Tarvydas B.* Šiaulių Kraštotyros Dr-jos archeologiniai tyrinėjimai 1932 metais. – Šiaulių metraštis, Nr. 4, Šiauliai, 1933, p.7–15.
- ²⁵ *Tautavičius A.* 1968 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita, V., 1968. – LII ASA, b. 258, p. 87.
- ²⁶ *Naudužas J.* Šiaulių raj., Meškuičių apyl., Gibaičių senkapio patikrinimo dienoraštis. – LII ASA, b. 278.
- ²⁷ *Tautavičius A.* 1968 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita, V., 1968. – LII ASA, b. 258, p. 84–85.
- ²⁸ *Naudužas J.* Velžių piliakalnio tyrinėjimų dienoraštis, Radviliškio r. 1969 m. – LII ASA, b. 278, p.6.
- ²⁹ *Naudužas J.* Žvelgaičio kalnas. – Komunizmo aušra (Žagarė), 1959 gruodžio10.
- ³⁰ *Naudužas J.* Archeologiniai tyrinėjimai Velžių piliakalnyje. – Raudonoji vėliava (Šiauliai). 1969 liepos 3.
- ³¹ *Naudužas J.* Senkapis Vaisių gatvėje. – Raudonoji vėliava (Šiauliai), 1961 rugpjūčio13.
- ³² *Naudužas J.* Archeologiniai radiniai Šiauliuose. – Raudonoji vėliava (Šiauliai), 1954 lapkričio 12.
- ³³ *Naudužas J.* Salduvės kalnas ir jo apylinkės. – Raudonoji vėliava (Šiauliai), 1958 rugsėjo 24.
- ³⁴ *Naudužas J.* Naujas monetų lobis. – Raudonoji vėliava (Šiauliai), 1960 gegužės 6.
- ³⁵ *Naudužas J.* Dar vienas lobis. – Raudonoji vėliava (Šiauliai), 1964 liepos 24.
- ³⁶ *Naudužas J.* Įdomus radinys. – Kraštotyra, V., 1964 (1965), p. 190.
- ³⁷ *Naudužas J.* Ką slepia durpynai. – Raudonoji vėliava (Šiauliai), 1961 gegužės 20.
- ³⁸ *Naudužas J.* Rūpinkimės rajono paminklais. – Leninetis (Šiauliai), 1965 spalio 21.
- ³⁹ *Naudužas J.* Tūkstantis eksponatų. – Raudonoji vėliava (Šiauliai), 1966 sausio 15.
- ⁴⁰ *Naudužas J.* Šiaulių miesto archeologiniai paminklai. – Iš lietuvių kultūros istorijos, t. 2, V., 1959, p. 177–187.
- ⁴¹ *Naudužas J.* Šiaulių vietovardžiai ir jų istorija. – Šiaulių naujienos, 1990 lapkričio 20, 22, 23, 27, 30; gruodžio 5, 19, 21.
- ⁴² Šiaulių apskrities archyvas (toliau – ŠAA), f. 771, ap. 1, b. 49.
- ⁴³ Ten pat, b. 30.
- ⁴⁴ Ten pat, b. 54.
- ⁴⁵ Ten pat, b. 37.
- ⁴⁶ Ten pat, b. 76.
- ⁴⁷ Ten pat, b. 54.

Šiaulių „Aušros“ muziejus
Vytauto g. 89, LT-77155 Šiauliai

Gauta 2004 11 15
Atiduota spausdinti 2004 12 10